

Αθεράπευτη Κρίση στην Ελλάδα: μια Συστημική Θεώρηση

Β. Τομαράς, Μ. Σολδάτου

Μονάδα Ψυχοθεραπείας Οικογένειας και Ζεύγους, Αιγινήτειο Νοσοκομείο,

Α' Ψυχιατρική Κλινική, ΕΚΠΑ

Φωτογραφία Περικλής Αντωνίου

Το γεγονός

«Πώς χρεωκοπήσατε; → με δύο τρόπους: σταδιακά και μετά ξαφνικά». Λες και ο Ε. Hemingway να το είχε γράψει, αν ζούσε, για την Ελλάδα. Θα συμφωνούσαν μαζί του όσοι πιστεύουν ότι η οικονομική ύφεση ξεκίνησε το 2008 με το διπλό (δίδυμο) έλλειμμα (δημοσιονομικό και ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών) για να φτάσει στο γεγονός της προστατευμένης (και όχι άτακτης) χρεωκοπίας που επισημοποιήθηκε το καλοκαίρι του 2010 με την υπογραφή του 1^{ου} μνημονίου. Γεγονός είναι, επίσης, ότι οι Έλληνες αισθάνθηκαν στο πετσί τους την οικονομική κρίση με τις πρώτες περικοπές μισθών και συντάξεων στα τέλη του 2010. Ωστόσο, περισσότεροι από τους μισούς Έλληνες δεν συμφωνούν με τα παραπάνω (ή τουλάχιστον δεν συμφωνούσαν μέχρι πρότινος) γιατί πιστεύουν ότι η χρεωκοπία είναι ψεύδος, δόλια κατασκευή, και τα μνημόνια προϊόν διεθνούς πειραματισμού πάνω στη χώρα μας, σχέδιο καταλήστευσης του εθνικού πλούτου κ.α. Ολόκληρη η χώρα διχάστηκε σε δύο στρατόπεδα: Το αντιμνημονιακό (και ισχυρότερο), που πρεσβεύει ότι τα μνημόνια έφεραν την κρίση, ενάντια στο «μνημονιακό», που βλέπει τα μνημόνια ως προϊόν της

κρίσης, που, αν και ανεπιθύμητα, είναι η αναπόφευκτη οδός εξόδου από την κρίση. Η θέση του δεύτερου (και μη δημοφιλούς) θα μπορούσε να ενισχυθεί από μία συστημική οπτική: Η κρίση προσκάλεσε τα μνημόνια → αυτά επέβαλαν επαχθή μέτρα που δεν μπόρεσαν (ή δεν ήταν επιθυμητό) να εφαρμοστούν → η κρίση βάθυνε → αυτό επέβαλε νέα μνημόνια με πιο επαχθή μέτρα → αυτά οδήγησαν σε κοινωνική εξαθλίωση → κ.ο.κ, δηλαδή ένας φαύλος κύκλος αιτιότητας.

Συμμεριζόμενοι μύθοι

Στις οικογένειες, συστημικοί στοχαστές έχουν μελετήσει τον ρόλο συμμεριζόμενων (από τα μέλη της οικογένειας) μύθων οι οποίοι επηρεάζουν την παρούσα, αλλά και την μελλοντική, ζωή της οικογένειας (J. Bing-Hall, 1985). Όμως, πέραν των οικογενειακών, υπάρχουν και συλλογικοί μύθοι οι οποίοι επηρεάζουν την κοινωνική και εθνική συνείδηση των πολιτών. Τι είναι για παράδειγμα το κρυφό (εθνικοθηρησκευτικό) σχολείο κατά τη διάρκεια των αιώνων της τουρκοκρατίας; Τι είναι το ελληνικό φιλότιμο (λέξη αμετάφραστη στην Αγγλική); Τι είναι η ιστορία του στρατιώτη που τυλιγμένος με την Ελληνική σημαία έπεσε από τον βράχο της Ακρόπολης όταν οι ναζί ανέβηκαν εκεί για να υψώσουν τη σβάστικα (σημειωτέον ότι, πολύ αργότερα, στο σημείο της υποτιθέμενης πτώσης τοποθετήθηκε κάποια αναμνηστική πλάκα και ο τότε δήμαρχος της Αθήνας στον λόγο του ανέφερε ότι ανεξάρτητα του αν ο εν λόγω στρατιώτης υπήρξε ως ιστορικό πρόσωπο, η χώρα έχει ανάγκη ηρώων και θρύλων); Πόσο έχουν μεγεθυνθεί πλευρές της Εθνικής Αντίστασης (1941-1944); Μήπως, λοιπόν, γύρω από το γεγονός κρίση-μνημόνια, ή και αντίστροφα, έχουν χτιστεί νέοι μύθοι πού τους συμμερίζεται μεγάλο μέρος του πληθυσμού;

Απώλεια – Θλίψη – Πένθος

Η βιβλιογραφία που έχουμε υπόψη μας αναφέρεται στο οικογενειακό πένθος μετά από τον θάνατο μέλους της ή αγαπημένου προσώπου. Το πένθος είναι προσαρμοστικό ή με τα λόγια του S. Freud (από το βιβλίο του Totem και Taboo, 1918) «το πένθος έχει να εκπληρώσει ένα απολύτως ακριβές ψυχικό task: να αποσπάσει τις μνήμες και τις ελπίδες του επιζώντα από τον νεκρό». Το πένθος εξελίσσεται κατά στάδια (Kübler-Ross, 1969) και δεν είναι τυχαίο ότι από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα τα μνημόσυνα τελούνται στις τρεις ή εννέα, στις σαράντα

ημέρες, στον ένα χρόνο, στα τρία χρόνια. Υπάρχουν όμως και δυσλειτουργικά-δυσπροσαρμοστικά μοτίβα πένθους (S. Lieberman, 1978, D. Kissane, 1994), πού, μερικά από αυτά είναι:

- Η άρνηση
- Η εξιδανίκευση του απωλεσθέντος
- Η απόκρυψη ενός μυστικού (π.χ. αυτοκτονίας)
- Η διατήρηση του νεκρού ως ζωντανού
- Η απόδοση ευθύνης και ενοχοποίηση άλλων

Η βιβλιογραφία αποδίδει σημασία, για τη διεργασία του πένθους, σε δύο παράγοντες: Στο υποστηρικτικό σύστημα που έχουν οι πενθούντες και στη φάση του κύκλου ζωής κατά την οποία πλήττεται από την απώλεια το άτομο-μέλος μιας οικογένειας.

Επιστρέφοντας στην έννοια της απώλειας, θα ήταν χρήσιμο να προσδιορίσουμε ποιού είδους απώλεια έχουν υποστεί οι Έλληνες.

Πρόκειται για απώλεια εισοδήματος και κοινωνικοοικονομικού status; Αυτοπεποίθησης και αισιοδοξίας; «Παράπλευρων» απωλειών της οικονομικής κρίσης (ηθικής, αξιακής, ανθρωπιστικής, κ.α.); Εθνικής αξιοπρέπειας; Τρόπου ζωής; Η τελευταία φαίνεται να κυριαρχεί.

Πώς έχει πενήσει η χώρα μέχρι σήμερα; Ένας απολογισμός με αυτογνωσία μπροστά σε εθνικό ακροατήριο θα μπορούσε να έχει ψυχοκαθαρικά-ιαματικά αποτελέσματα. Αυτό όμως δεν συνέβη, ίσως επειδή μια παραπάνω δόση αυτοκριτικής θα οδηγούσε τα πολιτικά κόμματα σε αυτοδιάλυση.

Πώς έχει πενήσει ο Έλληνας μέχρι σήμερα; Το προσαρμοστικό αλλά και το δυσλειτουργικό – δυσπροσαρμοστικό πένθος, στο οποίο αναφερθήκαμε πριν έχει σχηματιστεί θεωρητικά μέσα από την παρατήρηση και διερεύνηση μικροσυστημάτων (ατόμων, οικογενειών, ομάδων). Η αναγωγή σε μακροσυστήματα (εθνικός πληθυσμός) ενέχει βαθμό αυθαιρεσίας. Παρά την επιφύλαξη αυτή, δεν θα αποφύγουμε τον πειρασμό κάποιων ισομορφισμών:

- Η άρνηση του γεγονότος ήταν πολύ προσφιλής ανάμεσα στους συμπολίτες μας, τα πρώτα, τουλάχιστον, χρόνια της κρίσης.

- Η απόκρυψη ενός μυστικού μπορεί να ισοδυναμεί με την απόθεση του ενδεχομένου ότι η ευθύνη για τη δυσάρεστη συγκυρία βαρύνει και τη δική μας διαχείριση.
- Η διατήρηση του νεκρού ως ζωντανού μπορεί να ισοδυναμεί με την επιθυμία των περισσότερων από εμάς να ξαναγυρίσουν οι παλιές καλές ημέρες.
- Η απόδοση ευθύνης και ενοχοποίησης άλλων μπορεί να αντιστοιχεί στον θυμό που διακατέχει τους περισσότερους από εμάς, στις κατάρες για τους «τοκογλύφους», τον «σαδιστή» Σόϊμπλε, την Τρόϊκα και στην τιμωρία ολόκληρου του προηγούμενου πολιτικού συστήματος μέσω των βουλευτικών εκλογών, του δημοψηφίσματος, κ.α.

Αν κανείς πάρει στα σοβαρά τα προηγούμενα, θα πρέπει να σκεφθεί κατά πόσο ταιριάζει σε εμάς τους Έλληνες ο ορισμός του ανεπεξέργαστου πένθους. Όσο για τη θλίψη, άγνωστο μας είναι κατά πόσο αυτή συνυπάρχει με τον θυμό. Δεν θα ήταν σωστό να τη συγχέουμε με τον ψυχιατρικό όρο «κατάθλιψη», γιατί δεν υπάρχει επιδημιολογική έρευναμέσα στα χρόνια της κρίσης που να τεκμηριώνει την αύξηση της ψυχιατρικής νοσηρότητας, με εξαίρεση την σημαντική αύξηση των αυτοκτονιών στα έτη 2011,2012 (Michas, 2013).

Αντίκτυπος στην ψυχοθεραπεία

Είναι αδύνατον στις ψυχοθεραπευτικές συνεδρίες να μην παρεισφύσουν τα συμφραζόμενα της κρίσης. Τα άτομα, ζεύγη ή οικογένειες τα φέρνουν και ο θεραπευτής δεν δικαιούται να τα προσπεράσει. Άλλωστε, και ο ίδιος έχει υποστεί, ποικιλοτρόπως, την κρίση. Όμως, στην πορεία της συνεδρίας έχει την επιλογή των θετικών ανασηματοδοτήσεων. Στις συνθήκες κρίσης η φιλαυτία, η έπαρση, ο φιλοπλουτισμός δοκιμάζονται. Αναδιατάξεις στην οικογένεια έχουν επιβληθεί από την κρίση. Ζεύγη έχουν επαναδιαπραγματευτεί τον χωρισμό ή το διαζύγιο, παιδιά έχουν επιστρέψει στο σπίτι, κ.α. Για τη νέα γενιά το ταξίδι της ζωής ξεκινά υπό δυσμενείς συνθήκες, όπως συνέβαινε πριν δύο γενιές περίπου.

Η κρίση έχει ως επακόλουθο στρεσογόνα γεγονότα ζωής (απώλεια εργασίας, οικονομική καταστροφή κ.α.). Αυτά αποτελούν τραύματα-δοκιμασίες που μπορεί να θεωρηθούν με δύο τρόπους: είτε προδικάζουν μελλοντικές ψυχικές καταπονήσεις του

υποκειμένου, είτε κινητοποιούν εφεδρίες του και προάγουν την ανθεκτικότητά του. Ο οικογενειακός ψυχοθεραπευτής θα εργαστεί επωφελώς αν έχει κατά νου την κρίση και ως πηγή ευκαιριών. Ας παραθέσουμε, ενδεικτικά, ένα αισιόδοξο παράδειγμα από πρόσφατη συνεδρία στο Ιατρείο Οικογένειας και Ζεύγους του Αιγινήτειου Νοσοκομείου: «Η κρίση έκανε αυτό που εμείς οι γονείς δεν μπορέσαμε να κάνουμε. Ο γιος μας σταμάτησε να απαιτεί κάθε μέρα λεφτά, στρώθηκε στη δουλειά και το σπίτι έχει ηρεμήσει».

Βιβλιογραφία

- Byng-Hall, J. The family script: a useful bridge between theory and practice. *Journal of Family Therapy* (1985) 7: 301-305
- Freud, S., (1912) Totem and Taboo. Standard edition, Vol. 13. Hogarth, London
- Hemingway, E., (2006). The sun also rises. New York: Scribner
- Kissane D., (1994) Grief and the Family. In Bloch S et al (eds): The family in clinical psychiatry. Oxford University Press
- Kübler-Ross, E., (1969). On death and dying. New York: Scribner
- Lieberman S. Nineteen cases of morbid grief. *British J. of Psychiatry* (1978); 132: 159-163
- Michas G. Suicides in Greece: a light at the end of the tunnel. *British Med. Journal* (2013); 347: f6249